

Жінки з числа внутрішніх переселенців в Україні наражаються на ризик сексуального та гендерного насильства

Сандра Пертек, Ірина Кузнєцова та Юлія Царевська

Внутрішні переміщення біженців в Україні пов'язані з підвищеними ризиками сексуального та гендерного насильства. Результати нещодавніх досліджень пропонують рекомендації щодо зниження ризиків при переїзді, а також щодо підтримки внутрішньо переміщених жінок у питаннях житла, доступу до роботи та психічного здоров'я.

Війна Росії проти України призвела до масового переміщення населення, насамперед жінок і дітей (оскільки виїзд із країни дозволено лише небагатьом чоловікам віком від 18 до 60 років). Масове переміщення населення триває з 2014 року, коли понад 1,5 млн осіб зі Східної України та Криму втекли в інші регіони країни. Нова фаза агресії, розпочата 24 лютого 2022 року, призвела до внутрішнього переміщення понад 5,4 млн осіб.¹ Чисельність ВПО збільшується завдяки поверненню біженців з інших країн: до серпня 2022 року було зафіксовано, що понад 4,7 мільйона українців, які втекли до Польщі, перетнули кордон і повернулися назад в Україну.² Багато з них не можуть повернутися до своїх домівок і тому є внутрішньо переміщеними особами.

Досвід переміщення характеризується гендерними особливостями. У період з 2014 по 2021 рік посилення військової присутності у деяких регіонах України було пов'язане зі збільшенням кількості повідомлень про випадки сексуального та гендерного насильства (СГН) на контрольно-пропускних пунктах.³ Хоча СГН у широкому розумінні визначається як «будь-яка шкідлива дія, що вчиняється проти волі однієї особи та ґрунтується на соціально зумовлених (гендерних) відмінностях між чоловіками та жінками»,⁴ існують різні види СГН, включно з сексуальним, фізичним і психологічним насильством.

У цьому дослідженні, що ґрунтується на проекті SEREDA⁵, розглядається концепція, згідно з якою СГН проявляється на всіх етапах: від періоду, що передуює

переміщенню, під час конфлікту й в дорозі, до пунктів тимчасового розміщення.⁶ У статті використано результати дослідження, проведеного Бірмінгемським університетом спільно з українською НУО (Конвіктус) та місцевими дослідниками в період з травня по червень 2022 року. Воно включало 15 напівструктурованих інтерв'ю з внутрішньо переміщеними жінками в Західній Україні та дискусії з різними зацікавленими сторонами, а також 17 інтерв'ю з українськими жінками в Польщі, деякі з яких раніше були вимушеними переселенцями у себе на батьківщині.⁷ Організація «Конвіктус» спеціалізується на наданні допомоги потерпілим від СГН, і їхній досвід повсякденної роботи з постраждалими в Україні відображений у цій статті.

Насильство під час конфлікту та при переміщенні

Численні факти свідчать про те, що внутрішні переміщення підвищує ризик насильства на маршрутах вимушеного переміщення. Наше дослідження підтверджує наявні дані та показує, як зростає ризик СГН на маршрутах внутрішнього переміщення Україною і навіть після прибуття в місця розміщення біженців у Західній Україні та закордоном. Це відбувається з безлічі різних причин: від втрати ресурсів та економічної скрути до травм і потрясінь, які в сукупності впливають на вразливість ВПО до експлуатації.

Тоді як деякі респонденти повідомляли про поодинокі випадки насильства або розповідали про насильство, пережите їхніми знайомими, інші стикалися з різними

видами насильства, починаючи від періоду, що передував переміщенню, і далі під час конфлікту, в дорозі та в пункті тимчасового розміщення.

Усі респонденти зазнавали збройного насильства та були свідками збройного насильства та загрозливих для життя подій у своїх рідних містах та під час переміщення. У деяких випадках жінки не хотіли залишати своїх чоловіків, оскільки цінували їх як своїх захисників. Життя на окупованих територіях і втеча з них описувалися як жахливі події. Багато хто згадував, що під час авіаударів вони кілька днів і тижнів сиділи в підвалах і сховищах.

Багато жінок боялися стати жертвами сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК). Кілька респондентів поділилися непрямую інформацією (яку вони почули від родичів, колег, із соціальних мереж) про звалтування українських жінок і дітей російськими військовослужбовцями:

«У нас були дівчатка із сусіднього села, які потрапили до лікарні внаслідок насильства... У мене є подруга, яка працює в лікарні, вона чергувала 42 дні без перерви... Вона бачила їх усіх після операцій. Один лікар сказав: «Я не бачу, де зашивати рану». Це було жахливо». (Оксана⁸)

Гендерно зумовлене насильство під час переміщення було широко розповсюдженим, включно з сексуальними домаганнями, фізичним та емоційним насильством. Зокрема, жінки та трансгендерні жінки та чоловіки в автобусах і поїздах зазнавали образливих зауважень і сексуальних домагань з боку п'яних бойовиків. Ризики, пов'язані з торгівлею людьми, описувалися як високі, дехто розповідав про жінок і чоловіків, які зникли під час поїздок поїздами та автомобілями.

Деякі жінки намагалися здаватися менш привабливими, надягаючи просторий одяг і підстригаючи волосся. Деякі розповідали, що чоловіки на блокпостах чіплялися до молодих жінок і не пропускали їх, наприклад, кажучи: «Ми не дозволимо вам поїхати. Красиві жінки не повинні їхати з Херсона».

СГН на ринку праці

Більшість ВПО в Україні опинилися у скрутному становищі та залежали від друзів, родичів і громадянського суспільства. Деякі не знали, як подати заяву на отримання державної допомоги (яких у будь-якому разі було недостатньо для задоволення основних потреб ВПО). Деякі продовжували працювати онлайн. Однак більшість із них стали безробітними, що підвищило їхню вразливість з точки зору експлуатації на тьшовому ринку праці. Наприклад, 20-річна жінка з числа ВПО в Західній Україні працювала у двох мережевих ресторанах по два тижні на випробувальному терміні без оплати. Багато хто вважав трудову експлуатацію дискримінацією щодо ВПО. Деякі ВПО розповідали, що роботодавці не хотіли приймати їх на роботу через відсутність у них постійного місця проживання.

Жінкам також пропонували вакансії через явні пропозиції роботи в соціальних мережах. Деяким пропонували роботу в секс-індустрії, замасковану під вакансії у готельному секторі. Наприклад, після розміщення оголошення про надання послуг з прибирання приміщень молода учасниця опитування почала отримувати повідомлення від чоловіків із проханням про надання секс-послуг. Інша молода учасниця розповіла про те, як на звичайній співбесіді їй та її партнерці запропонували роботу в порноіндустрії.

Мало хто отримав будь-яку інформацію про ризики СГН або про те, як отримати підтримку. Українську поліцію було охарактеризовано як байдужу до емоційного та економічного насильства серед ВПО і схильну покласти провину на жертв.

СГН у місцях проживання

Безпечне житло має важливе значення для запобігання СГН і допомоги жертвам у подоланні травми. В Україні спостерігався дефіцит доступного житла для ВПО, і орендодавці легко маніпулювали вартістю оренди, надаючи мінімальні умови проживання за значно завищеною орендною платою. У деяких місцях бракувало елементарних зручностей, і не проводилися перевірки

безпеки. Багато ВПО жили в переповнених приміщеннях разом з іншими людьми, які знаходилися в скрутному становищі, що пошкоджувало їхні травми. Наприклад, одна жінка, яка проживала в гуртожитку з вісьмома людьми в одній кімнаті, розповідала:

«Ця ситуація впливає на ваш психічний стан, коли ви опиняєтеся разом із такими ж людьми, як ви... ми замкнені в одній кімнаті, люди, які поділяють одне й те саме горе, які замкнули на замок свої домівки та поїхали... Це змушує вас переживати втричі сильніше». (Нюра)

Попри доброзичливість багатьох приватних господарів, які пропонували ВПО житло безплатно або зі зниженою орендною платою, випадки СГН мали місце. Наприклад, одна жінка отримала пропозицію про проживання від чоловіків, які обирали жінок певних вікових груп, а інша повідомила, що їй запропонували житло у Львові в обмін на секс.

Наявність особистого простору сприяє виживанню та подоланню наслідків СГН. Незважаючи на те, що часто неможливо створити окремі приміщення, у тимчасових притулках було вжито певних заходів для зниження рівня гучних звуків і можливих конфліктів. Наприклад, в одному з чернівецьких притулків було запроваджено такі заходи, як заборона на вживання алкоголю в приміщенні. У притулках жінки з числа ВПО використовували різні активні тактики подолання стресу, включно зі спільним прибиранням, приготуванням їжі та доглядом за дітьми.

Заходи реагування на СГН в умовах внутрішнього переміщення

В Україні багато міжнародних і місцевих організацій опікуються питаннями СГН, проте домашнє насильство (ДН) та експлуатація ВПО на ринку праці залишаються поза увагою. Кількість постраждалих від конфлікту людей, які потребують допомоги, перевищувала можливості співробітників організацій громадянського суспільства та місцевих установ, які самі часто були змушені долати труднощі, пов'язані з особистим переміщенням і втратами.

Притулок у Чернівцях, розрахований на 30 жінок, які зазнали СГН, прийняв понад 300 осіб. Державна система соціального забезпечення в Україні виявилася не готовою до масового внутрішнього переміщення населення, а система соціальних виплат від самого початку була хаотичною та не могла охопити всіх, хто її потребував. Ризик експлуатації та торгівлі людьми серед ВПО зріс, оскільки люди відчайдушно шукали роботу в незнайомих місцях і перебували в стані стресу.

Деякі організації, що займаються проблемами СГН, були змушені переїхати в безпечніші райони, а деякі в результаті вимушеного переміщення втратили значну кількість волонтерів і співробітників. У фінансовому відношенні перша половина 2022 року була вкрай складною, оскільки деякі донори припинили або призупинили фінансування, в той час як нові донори проводили оцінку потреб, що зайняла досить тривалий час. Однак деякі донори, які фінансували українські НУО до 2022 року, дозволили НУО перенаправити кошти на гуманітарні потреби, розширивши критерії відповідності та включивши до них розподіл матеріальної допомоги жертвам насильства та евакуацію наявних притулків для жертв СГН із зон конфлікту.

Наприкінці 2022 – початку 2023 року багато донорів стали приділяти особливу увагу допомозі жертвам СГН. Хоча це стало чудовою можливістю допомогти державі у розв'язанні проблем у сфері, яка раніше не отримувала достатнього фінансування й не мала пріоритетного значення, швидке збільшення кількості відповідних служб у сфері протидії СГН може негативно позначитися на ефективності пропонованих послуг. По-перше, нові проекти можуть дублювати вже наявні, що може призвести до конкуренції за клієнтів. По-друге, більшість донорів висувають низькі вимоги до роботи з протидії СГН або не висувають їх зовсім. Низька якість може завдати особливої шкоди жертвам СГН і негативно позначитися на їхній безпеці. Наприклад, некваліфікований персонал зі слабкими навичками та погано налагодженими

процесами, пов'язаними з конфіденційністю та управлінням інформацією, може наражати постраждалих на ризик і викликати недовіру до постачальників послуг. Деякі жертви, які перебували в стані сильного стресу, згадували, що психолог рекомендував їм пити ромашковий чай, не пропонуючи при цьому жодної тривалої підтримки. По-третє, тоді як проблема СНПК перебуває в центрі уваги, проблема ДН часто відсувається на другий план; необхідно визнати, що ДН часто тісно пов'язане з переміщенням, посттравматичним стресом і ширшими наслідками війни.

Шлях подальшого розвитку: запобігання СГН і заходи у відповідь

Необхідне зміцнення міжсекторального потенціалу та координації для всебічного охоплення питань захисту ВПО від СГН. Наші рекомендації ґрунтуються на бесідах з ВПО та представниками зацікавлених сторін в Україні, а також на аналізі сформованої політики та практики.

Навчання представників відповідних служб: Фахівці постачальників послуг (включно із соціальним захистом, охороною здоров'я та поліцією) мають бути навчені використанню в повсякденній роботі підходів, що враховують гендерні фактори та наслідки перенесених потрясінь. Вони повинні перевіряти своїх клієнтів на предмет виявлення особливих проблем, пов'язаних із забезпеченням захисту, і медичних потреб, зумовлених СГН, і розробляти механізми їхнього перенаправлення до відповідних фахівців. Необхідно розробити систему сертифікації фахівців, які надають допомогу в галузі психічного здоров'я та СГН, і провести оцінку якості наявних послуг у сфері СГН.

Зниження ризиків СГН під час подорожі: Для зниження ризиків СГН у дорозі необхідно проводити процедуру верифікації приватних водіїв і відстеження поїздок та безпечного прибуття ВПО.

Підвищення рівня поінформованості ВПО: Підвищення рівня поінформованості

ВПО про СГН загалом та про згвалтування під час війни як про воєнні злочини є важливим для того, щоб допомогти постраждалим у реалізації їхніх прав. Постійна робота із запобігання ДН має спиратися на Стамбульську конвенцію (про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнім насильством), а нові організації, які займаються заходами запобігання СГН, повинні переконатися в тому, що їхня діяльність сприяє реалізації Конвенції та містить такі необхідні заходи, спрямовані на запобігання ДН.

Зниження ризиків СГН у місцях проживання: Триваліші терміни проживання, розподіл жильців за статевою ознакою та централізована координація діяльності приватних господарів дозволять виключити розміщення жінок у незнайомих чоловіків, які є приватними господарями. Ринок оренди житла має регулюватися, вартість оренди для найуразливіших груп населення має субсидуватися, а приватних орендодавців слід заохочувати здавати житло жінкам з дітьми, які отримують мінімальну зарплату. Такі правила дадуть змогу жінкам винаймати житло в приватному порядку й уникнути залежності від приватних господарів із супутніми ризиками експлуатації.

Формування економічної незалежності: Організація догляду за дітьми є ключовим фактором, що дозволяє батькам заробляти на життя. Сім'ї ВПО, які утримуються жінками, повинні отримувати підтримку в оформленні дітей до дитячих дошкільних установ, щоб вони могли працювати поза домом.

Підтримка психічного здоров'я: Проблеми з психічним здоров'ям можуть підвищувати вразливість до СГН. Необхідно забезпечити безкоштовне добровільне обстеження психічного здоров'я з перенаправленням до психіатрів, навчених роботі з жертвами СГН і травмами воєнного часу.

Координація фінансування: Спонсорам слід розглянути можливість підтримки гнучких сервісів для мобільного, ново-прибулого населення та населення, яке повертається, а також розробити програми захисту та інфраструктуру для задоволення специфічних потреб ВПО та осіб, які повертаються на батьківщину. Нові потоки фінансування боротьби з СГН мають реалізовуватися скоординовано, не допускаючи дублювання послуг і забезпечуючи їхній справедливий географічний розподіл по всій Україні.

Сандра Пертек
s.m.pertek.1@bham.ac.uk @sandrapertek
 Постдокторант та спеціалістка з гендерних питань та питань захисту, Бірмінгемський університет

Ірина Кузнецова
i.kuznetsova@bham.ac.uk @IrinaKuzn
 Доцентка, Бірмінгемський університет

Юлія Царевська *juliastarry@gmail.com*
 Керівник проєкту, організація «Конвіктус», Україна

1. IOM (2023) 'Ukraine — Internal Displacement Report — General Population Survey Round 12, 16-23 January 2023' (MOM (2023) «Україна — Звіт про внутрішнє переміщення — 12 раунд опитування загального населення, 16–23 січня 2023 року»)

bit.ly/ukraine-internal-displacement-report

2. Norwegian Refugee Council (2022) *Ukrainian Homecoming: A Study of Refugee Returns from Poland (July–August 2022)* (Норвезька рада у справах біженців (2022) *Українське повернення додому: Дослідження повернення біженців із Польщі (липень – серпень 2022 р.)*) bit.ly/ukrainian-homecoming
 3. UN Ukraine (2021) 'UN Policy Paper on Gender-based violence' (ООН Україна (2021) «Аналітична довідка ООН щодо гендерно зумовленого насильства») bit.ly/un-gender-based-violence
 4. UNHCR (2011) *Action against Sexual and Gender-Based Violence: Оновлена стратегія (УВКБ ООН (2011) Дії проти сексуального та гендерно зумовленого насильства)*) bit.ly/action-sexual-gender-based-violence
 5. Проєкт SEREDA («Сексуальне та гендерно зумовлене насильство в умовах кризи біженців: від переміщення до прибуття») є міжкраїною дослідницькою ініціативою, що вивчає характер і масштаби СГН, з яким стикаються вимушені мігранти протягом усього шляху переміщення та прибуття. bit.ly/sereda-sexual-gender-based-violence
 6. Pertek S and Phillimore J (2022) “Nobody helped me”: *Forced migration and sexual and gender-based violence: findings from the SEREDA project* (С. Пертек і Дж. Філімор (2022) «Мені ніхто не допоміг»: *Вимушена міграція та сексуальне та гендерне насильство: результати проєкту SEREDA*) bit.ly/nobody-helped-me
 7. Дослідження отримало схвалення комітету з питань етики Бірмінгемського університету. Pertek S, Kuznetsova I and Kot M (2022) “Not a single safe place”: *The Ukrainian refugees at risk of violence, trafficking and exploitation: Findings from Poland and Ukraine, University of Birmingham.* (С. Пертек, І. Кузнецова та М. Кот (2022) «Жодного безпечного місця»: Українські біженці в небезпеці: насильство, торгівля людьми та експлуатація: Висновки дослідження у Польщі та Україні, Бірмінгемський університет.) bit.ly/not-a-single-safe-place
- Дослідження було профінансовано Інститутом глобальних інновацій Бірмінгемського університету, дискусії із зацікавленими сторонами в Україні були проведені за рахунок коштів гранту AHRC IAA.